

TÜRKİYE TÜRKÇESİ VE ÖZBEK TÜRKÇESİNDE KESİK CÜMLELER

Dr. Zilale HUDAYBERGENOVA*

ÖZET

“Türkiye Türkçesi ve Özbek Türkçesinde Kesik Cümleler” başlıklı bu makale, esas itibarıyla Türkiye Türkçesi ve Özbek Türkçesi’nde yer alan eksiltili cümleleri (kesik cümleleri) ve bu cümlelerin yapılarını karşılaştırmalı olarak örneklerle ortaya koymaktadır.

Yargıyı kısa, etkili ve yalın ifade etmeye yarayan kesik cümleler (eksiltili cümleler), yapı ve görev bakımından Türkçe söz diziminin önemli konularından biridir. “Kesik cümle” konusuyla ilgili olarak araştırmacılar tarafından şimdiye kadar bazen benzer, bazen de farklı olmak üzere birçok görüş ortaya konmuştur. Konun daha iyi anlaşılabilmesi için bunların bir kısmını dikkatlere sunmanın faydalı olacağı kanaatindeyiz:

Araştırmacılarından H. Ediskun’a göre, bazen, yazan veya konuşan ya sözün sonunu dinleyince belli olduğunda, ya da söze bir duysallık kazandırmak istedikleri zaman, cümleleri yarıda kesmek gereğini duyar. Böyle kesik cümlelere eksiltili (:elliptique) cümleler de denir. Tabelalardan, ilanlardan, afişlerden edebî yazılara kadar her yazıda veya konuşmada eksiltili cümlelere rastlayabiliriz¹. H. Dizdaroğlu, öncelikle cümleleri kuruluşlarına göre düz cümle, devrik cümle, ayraç cümle, kesik cümle olarak dörde ayırmıştır. Ona göre², çoğu zaman yüklemi, bazen de diğer bir ögesi eksik olan cümleye kesik cümle denir. M. Hengirmen, kesik cümleyi aşağıdaki şekilde tanımlamıştır³: Anlatımda tekrardan kaçınmak için bazen cümleden özne, yüklem, tümleç gibi öğelerin çıkarılmasına cümlede sözcük cümlesi (kesik cümle) denir. H. İbrahim Delice, cümlelerde zorunlu olarak bulunması gereken unsurlardan birinin düşürülmesiyle oluşturulan cümleleri eksiltili cümle diye adlandırmıştır. H. İbrahim Delice, bağımlı sıralı cümlelerde cümle sıralanması için de kullanılan yaygın bir yol olan eksiltme basit cümlelerde daha çok tiyatro yahut karşılıklı konuşma metinlerinde söz bütünlüğü için önceden zikredilen herhangi bir unsura gönderme yapılarak cümlelerin eksiltili kurulabileceğini ileri sürmüştür. Mesela, «Nereye gidiyorsunuz?» «Sinemaya. Sinemaya gidiyoruz» cümlesinde yüklem

*Taşkent Devlet Şarkınsalık Enstitüsü Öğretim Üyesi, Genel Yayın Dairesi Başkanı.

¹ Ediskun, H., *Türk Dilbilgisi*, İstanbul, 1993, s. 387-388.

² Dizdaroğlu, H., *Tümcebilgisi*, Ankara, 1976 s. 274.

³ Hengirmen, M., *Türkçe Dilbilgisi*, Ankara, 1995, s. 362-363.

düşmesi gibi. Yanyana birleşik cümlelerde ana cümlede var olan unsur ikinci ve onu takip eden cümlelerde de kullanıldığında ikinci ve sonraki cümlelerde ana cümlede var olan unsur düşebilir. «Ahmet bugün otobüsle Ankara'dan geldi ve hemen görevine başladı. » örneğinde ikinci cümlede zorunlu bulunması gereken özne 'Ahmet' ikinci cümlede düşmüştür⁴. Rus bilim adamı A. Kononov'un çalışmalarında kısa şekilde tanımlanan kesik cümleler, A. Baskakov tarafından geniş çapta incelenmiştir⁵.

Genellikle Türkiye Türkçesi'ndeki kesik cümlelerin sınıflandırılması Özbek Türkçesi'ndeki kesik cümlelerden farklı yapılmıştır. Mesela, H. Dizdaroglu yüklemli cümlede bulunup bulunmamasına göre kesik cümleleri yüklemli kesik cümleler ve yüklemsiz kesik cümleler olmak üzere iki başlık altında inceler⁶. Bu konuda M. Hengirmen daha ileri giderek, kesik cümleleri «öznelere, yüklemli ve cümlenin temel öğelerinin durumu»na göre incelemektedir⁷. Bu açıklamalardan da anlaşılacağı gibi Türkçe'de kesik cümlelerin belirli bir sistem çerçevesinde incelendiği görülmektedir. Şunu da kaydetmeliyiz ki, Türkçe ve Özbekçe'deki cümlelerin spesifik özellikleri karşılaştırmalı olarak genel çapta incelenmişse de esas itibarıyla bu iki dildeki cümlelerin ancak ortak özellikleri belirtilmiş; farklı yönleri ise şimdiye kadar genellikle göz ardı edilmiştir. E. Yaman çalışmasında (Prof. Dr. Muharrem Ergin⁸'in metodunu kullanmakla birlikte) birtakım yenilikler getiren Prof. Dr. Leyla Karahan'ın "Türkçede Söz Dizimi"⁹ adlı eserini örnek aldığını belirtmiştir. Bu yüzden de adı geçen çalışmada kıyaslanan dillerdeki kesik cümlelere ve onun çeşitlerine ait bilgi verilmemiştir¹⁰. Belirttiğimiz cümle çeşidi üzerinde daha fazla araştırma yapılmalıdır.

Özbekçe'deki kesik cümlelerle ilgili birçok araştırma yapılmış ve yayınlanmıştır¹¹. Daha önce ders kitaplarında söz konusu problemde kısa da olsa söz edilmesine rağmen¹² A. Babayeva'nın «Özbek Dilindeki Kesik Cümleler» adlı

⁴ Delice, H İbrahim, *Türkçe Sözdizimi*, İstanbul, 2003. s. 149.

⁵ Kononov, A. N., *Grammatika turestкого yazıka*, -M. -L. : AN SSSR, 1941; Baskakov, A. N., *Predlojenıye v sovremennaga turestкого yazıka*, -M. : Nauka, 1984.

⁶ Dizdaroglu, H., age. s. 275.

⁷ Hengirmen, M., age. s. 362-363 .

⁸ Ergin, M., *Türk Dil Bilgisi*, 1993.

⁹ Karahan, L., *Türkçede Söz Dizimi*, Ankara, 1991.

¹⁰ Yaman, E., *Türkiye Türkçesi ve Özbek Türkçesinin Söz Dizimi Bakımından Karşılaştırılması*, Ankara, 2000. s. 1-2.

¹¹ Hazratqilov, A., *Töliqsiz gaplarning nutq içidagi bazı husussiyatları*, Qarşi Ped. Universit. ilmiy asarları. 17-kitob. Qarşi, 1965; Babayeva, A., *Töliqsiz gaplarni organılıq tarihidan. Özbek tili va adabiyoti*, 1966; Hazratqilov, A., *Özbek tili dialogik nuqi sintaksisi*, Taşkent, 1991. vb.

¹² Gulamav, A., Asqarava, M., *Hazirgi özbek adabiy tili*, Taşkent, Fen, 1986. s. 47-48; *Özbek tili grammatikasi*, İki cilt, Taşkent, Fan, 1976, II C. s. 99; *Hazirgi özbek adabiy tili*, İki cilt, Taşkent, Fen, 1966. s. 9-10.

eserine kadar bu konuda detaylı teorik bilgilere pek rastlanılmamaktadır¹³. A. Babayeva'nın Özbekçe'deki kesik cümlelerin incelenmesiyle ilgili kitabında ise, kesik cümlelerin anlam ve gramer özellikleri ve kullanımları özel olarak araştırılmış ve kesik cümleler anlam, ahenk ve öğelerin dizilişi ve yapıları bakımından incelenmiştir.

Kesik cümlelerin tanımını A. Babayeva şöyle yapmıştır: Anlam, şekil ve ahenk bakımından tam olan, bir ya da birkaç ögesi düşürülmüş cümleye kesik cümle denir¹⁴. Belli bir durumda anlamı tam olarak ifade etmekte olan kesik cümlelerde düşürülmüş olan öğelerin tekrar kullanılması anlam bakımından da, biçim bakımından da gerekli değildir. Kesik cümle de normal cümleler gibi yargıyı eksiksiz bir şekilde ifade etmeye yarar. Kesik olmayan cümlelerin anlamları cümle öğeleri sayesinde anlaşılırken kesik cümlelerde anlam yardımcı vasıtalarla (durum, cümleyi oluşturan kelime ve tamlama biçimleri, anlam ve ahenk ile) anlaşılır.

Türkçe ve Özbekçe'deki kesik cümleleri kullanım yeri, özellikleri ve terkihi bakımından incelemek mümkündür. Ancak kesik cümlelerin monolog veya diyalog şeklinde olabileceği unutulmamalıdır. Konuşma diline ait kesik cümlelerin özelliklerini, kullanıma durumlarına göre aşağıdaki şekilde dikkatlere sunmak mümkündür:

1. Cümle içi kesik cümle.
2. Vaziyete göre kesik cümle.
3. Bağımsız kesik cümle.

Metin içinde kesik cümleden önce ya da sonra gelen yan cümlelerle belirtilen cümlelere "cümle içi kesik cümle" denir.

Örneğin: «*Dada, kelingiz nokni yahşi körar ekan. Sevib yeyapti*» (A. Cemal). (*Baba, gelininiz armudu tercih ediyormuş. İştahla yiyor*).

Bu cümlede özne ve tümleç eksiktir. Kesik cümlelerin anlamı önceki cümleyle tamamlanmıştır. Kesik cümlelerin bu şekli Özbekçe ve Türkçe'de sık sık kullanılmaktadır. «*Ümit edeyim, tahammül edeyim, güzel. Fakat niçin, neyi beklemek için*» (R. N. Güntekin)? Bu kesik cümlede yüklem düşürülmüştür. Cümlelerin anlamı önceki cümleden anlaşılmaktadır.

Düşürülmüş olan öğelerin anlamı konuşma vaziyetinden anlaşılacak kesik cümlelere vaziyete göre kesik cümle denilmektedir. Eğer vaziyete göre kesik cümle, anlaşılacak olay ve durumundan ayrı olarak ele alınıp bakılırsa, temel anlam anlaşılabilir: «*Eşik yana taqılladı: Hazır, hanım*» (A. C.)! (*Kapı yine çalındı: - Geliyorum, hanım!*) Bu cümlede nesne «*kapıyı*» ve yüklem «*açacağım*» düşürülmüştür. *Kapının çalınmasından kapıyı açmak* eylemi zaten anlaşılmaktadır. Bir başka misalde: «*Ayşe - (Kolyesiyle uğraşır) Bu da durmuyor. Bozuk mu?*» Bu

¹³ Babayeva, A., *Hazırgı özbek tilida tölisiz gaplar*, Taşkent, Fan, 1978.

¹⁴ Babayeva, A., age. s. 19.

halde «*bozuk mu* » yükleminden ibaret olan kesik cümle muhtelif anlamları taşıyabilir. Anlamın tam olması için yanındaki cümleler de katılmalıdır. Zira kolyenin bozukluğu da olay durumundan anlaşılmaktadır.

A. Babayeva'ya göre *elliptik*¹⁵ cümleler yüklemsiz kesik cümlelerin özel şeklidir¹⁶. Bu cümlenin spesifik özellikleriyse yüklemsiz kesik cümlelerin diğer çeşitlerinden farklıdır. Elliptik kesik cümle içinde fiil bulunmaz. Yüklemi belirlemek için metin, olay durumu değil, şu cümlenin genel anlamı ve şekli büyük önem taşımaktadır: «*Siz bilan yaşaytgan yangamga rahmat (A. C.)»*. (*Sizinle birlikte yaşayan yengeme teşekkür*). Aslında bu cümlede «teşekkür» sözcüğünden sonra «et-» fiili olmalıydı. Eğer bu şekildeki cümlelere elliptik cümle adı verilirse, bu durum diğer kesik cümle çeşitleriyle çelişir. Bu yüzden söz konusu biçimdeki kesik cümlelerin anlamından yola çıkarak *bağımsız kesik cümle* terimini kullanmayı tercih ettik. Bağımsız kesik cümle anlamca bağımsız olup, bu cümlenin anlamını netleştirmek, aydınlatmak için yan cümle, metin ya da olay durumu istenmez. Bu biçimdeki cümleler «Özbek Dilinin Grameri» adlı kitapta “deyim biçimindeki kesik cümle” terimiyle verilmiştir. Ama bu şekildeki kesik cümle mana ve ahenk bütünlüğüne sahip olduğundan belirtilen terimi kullanma öngörülmektedir. Türkçe’de de bu tip cümle örnekleriyle sık sık karşılaşılmaktadır.

Örneğin: «*Patrona da selam*». Aşağıdaki cümledeyse «*keling*» (*gelin*) fiili iştirak etmese bile, davet anlamını bildirmektedir. Mesela: «*Buraya baba buraya! Bu yaqqa, dada, bu yaqqa!*»

Kesik cümlenin özelliklerini açmak için en müsait durum diyalog cümleleridir. A. Babayeva Özbekçe’de iki kişi arasında olan konuşmaya ait kesik cümleleri, öncelikle cümle öğelerinin düşürülmesine göre ikiye ayırmaktadır¹⁷:

1. Tek ögesi düşürülmüş kesik cümleler.
2. Birkaç ögesi düşürülmüş kesik cümleler.

Kesik cümlenin birinci çeşidine yüklemi, öznesi ya da tümleci düşürülmüş eksiltili cümleler örnek gösterilebilir. Kesik cümlelerin ikinci şekli ise sadece yüklemden, öznedenden veya tümleçten oluşan eksiltili cümlelerdir. Yani cümlenin anlamını temel veya yardımcı öğelerinden sadece biri ifade etmektedir. Babayeva, kesik cümlelerin her iki çeşidine eserinde yer vermiştir. Kıyaslama yaparsak: Öznesi düşürülmüş kesik cümleler: - «*İsmingiz nima?* - *Madmisa*». (*Adınız ne?* - *Madmise*). Yüklemden ibaret olan kesik cümleler: «- *Yangı yazganlaring barmı?* - *Bar*». (*Yeni yazdığımız şeylerden var mı?* - *Var*). Dikkat erdilirse kesik cümlelerin her ikisinde de yüklem olmasına rağmen özneye yer verilmemiştir. Dolayısıyla bu tarz bir tasnifi

¹⁵ Elliptic konuşmada veya yazıda düşürülmüş olan sözcük anlamına gelen Yunanca bir kelimedir.

¹⁶ Babayeva, A., age. s. 36.

¹⁷ Babayeva, A., age. s. 80-90.

pek uygun görmediğimizden Türkçe ve Özbekçe'deki kesik cümleleri aşağıdaki şekilde dikkatlere sunmanın faydalı olacağı kanaatindeyiz:

1. Temel ögeleri düşürülmüş kesik cümleler.
2. Temel ögelerinden biri düşürülmüş kesik cümleler.

Türkçe ve Özbekçe'deki kesik cümlelerde genellikle yüklem ya da özne düşürülürken, yardımcı ögelerden biri ya da birkaçı anlamı taşıma görevini üstlenmektedir. Özellikle konuşma dilinde vericiye ait cümle/lerden düşürülmüş olan öge/lere muhataba ait cümle/lerde yer verildiği dikkati çekmektedir. Ferdî konuşma terkindeki kesik cümlelerin anlamı ise önceki veya sonraki cümle yardımıyla ya da olay durumundan ortaya çıkmaktadır. Türkçe ve Özbekçe'deki temel ögeleri eksiltili kullanılan kesik cümleleri, terkiplerine göre şöyle incelemek mümkündür:

Nesneden Oluşan Kesik Cümleler:

Bu şekildeki kesik cümlelere çoğunlukla diyaloglarda rastlanır.

Örneğin: «*-Neyi öğrendin? - Emrinin geldiğini*» (R. N. Güntekin). «*Yüziga qaramagastligim nimani isbatlaydi, iltümos qilaman, dedim. Sevganligumnu mi?*» (A. C.) (*Yüzüne bakmamak neyi ispat eder, rica ederim, dedim. Sevdigimi mi?*)

Yukarıdaki cümlelerde nesneye yer verilmesine rağmen, özne ve yüklem düşürülmüştür.

Dolaylı Tümleçten Oluşan Kesik Cümleler:

- «*Annen nereye gidiyor? - Pazara*» (A. C.). Ya da: «*Az kalsın unutuyordum, dedim. Sütünenin töreni köşkte mi?*»
- «*- Elbette, köşkte*» (R. N. G.). Bu kesik cümlelerde ancak dolaylı tümleçlerin anlamına göre çeşitlerinden yönelme ve kalma dolaylı tümleçleri katılmıştır.

Belirteç Tümlecinden Oluşan Kesik Cümleler:

«*Kalfa annem bana çok mu benziyordu? -Çok, kızım*» (R. N. Güntekin). «*Atanang qačan keladi? - Tuşdan keyin*» (A. C.). (*Annenle baban ne zaman gelecek? - Öğleden sonra*). Bu kesik cümlelerin birincisi nicelik belirteci tümlecinden, ikincisi zaman belirteci tümlecinden meydana gelmiştir. Özneler - «*annenle baban*», «*annem*», yüklem - «*benziyordu*», «*gelecek*», dolaylı tümleç - «*bana*» düşürülmüştür.

Türkçe ve Özbekçe'deki kesik cümlelerin belirtilen ikinci çeşidi cümlelerin temel ögelerinden birinin düşürülmesiyle meydana gelir. Temel ögelerinden biri düşürülmüş kesik cümleler iki çeşittir:

1. Yükleme düşürülmüş kesik cümleler.

2. Öznesi düşürülmüş kesik cümleler.

Demek ki, kesik cümlelerin söz konusu şekilleri, ya öznenen ya da yüklemden meydana gelir. Bunun gibi kesik cümlelerde yükleme veya özneye bağlı olan kelimeler de bulunabilir.

Örneğin: «*Kardeşlerinden ayrılacağına üzülüyor musun? Üzülmiyorum ablacığım*» (R. N. Güntekin). Ya da: «*Sancar maktabga ketimi? - Ketti*» (A. C.) - «*Sanjar okula gitti mi? - Gitti*».

Bu kesik cümlelerde yüklem bulunurken dolaylı tümleçler ve özne düşürülmüştür. Aşağıdaki kesik cümlelerde ise yüklem düşürülürken, özne olan sıfat tamlaması kesik cümleyi oluşturmuştur.

Örnek: «*Ne kadar talebeniz var? On üç kız, dört erkek çocuk*» (R. N. Güntekin). «*Eşikni kim taqillatibdi? - Qöşnimiz*» (A. C.). «*Kapıyı kim çalmış? - Komşumuz*».

Türkçe ve Özbekçe'deki karşılıklı konuşmalarda kesik cümlelerin anlamı konuşanların soru ve cevaplarıyla netleşir. Bu yüzden Türkiye Türkçesi ve Özbek Türkçesi'ndeki kesik cümleler şöyle olabilir:

- Konuşmayı oluşturan soru ve soruya verilen cevabın ikisi de kesik cümle olabilir. Ama bu halde kesik cümlelerin anlamını belirtmek için konuşmanın önceki bölümüne dikkat edilmelidir.

- Örnek: «*-Erkakmi? -Bir dugonam*» (A. C.). «*-Erkek mi? - Bir kadın arkadaş*». – *Neye? - Yaşamaya* (R. N. G.). Diyaloğun önceki kısmına bakılırsa, konu daha iyi anlaşılabilir.

Örnek: «*Kim bilan gaplaştıng? - Bir döstüm bilan. -Erkakmi? -Bir dugonam*» (A. C.). «*- Kiminle konuştun? - Bir arkadaş. -Erkek mi? - Bir kadın arkadaşım*». «*Ben, dün akşam mühim bir karar verdim. - Neye? - Yaşamaya*» (R. N. G.).

- Karşılıklı konuşma terkinde kullanılan soru, kesik cümle şeklinde olabilir. Bu durumda soru, öğeleri tam olan cümleye yönlendirilir.

Örnek: «*-Evet, çünkü Yusuf Efendi ömründe hiç bir gün bugünkü kadar mesut ve aynı zamanda bedbaht olmadı. -Niçin?*» (R. N. Güntekin). «*Bilasanmı, menı badbaht qilyapsan. - Halitdanmı?*» (Biliyor musun, beni bedbaht ediyorsun?- Şimdiden mi?)

- Karşılıklı konuşmalarda kesik cümle, tam olan soru cümlesine cevap şeklinde de olabilir: «*Ne kadar uyudum? On yedi gün kadar*» (R. N. Güntekin). «*Döstüng qaçon keladı? - Ertaga*» (A. C.) «*Arkadaşın ne zaman gelecek?- Yarın*».

Yapılan araştırma neticesinde Türkiye Türkçesi ve Özbek Türkçesi'ndeki kesik cümlelerin özelliklerini şöyle sıralamak mümkündür:

Özbekçe ve Türkçe'de kullanılan kesik cümleler monolog veya diyaloglara ait olup, çeşitli stilistik anlamları belirtmek için sık sık kullanılmaktadır.

Karşılaştırılan dillerdeki ferdî konuşmaya ait kesik cümleler özel hususiyetlerine, kullanılma durumlarına göre şöyle tasnif edilebilir:

1. Cümle içi kesik cümle
2. Vaziyete göre kesik cümle
3. Bağımsız kesik cümle

Yukarıdaki bilgilerden hareketle Türkçe ve Özbekçe'deki kesik cümleler ögelerine göre aşağıdaki şekilde tasnif edilebilir:

1. Temel ögeleri düşürülmüş kesik cümleler,
2. Temel ögelerinden biri düşürülmüş kesik cümleler.

Kesik cümlelerin birinci şekli yardımcı ögelerden biri veya birkaçından oluşmuşsa ikinci şekli temel ögelerden birinin katılmasıyla meydana gelmektedir.

Türkçe ve Özbekçe'de yardımcı ögelerinin katılmasıyla oluşan kesik cümlelerin belirteçli şekline sık sık rastlanmaktadır. Nesne ve dolaylı tümleçten meydana gelmiş kesik cümleler ise daha az kullanılmaktadır.

Eksilteli cümleler ve özellikleri açısından Türkiye Türkçesi ve Özbek Türkçesi karşılaştırıldığında, Türkiye Türkçesi'nde kesik cümlelerin Özbek Türkçesi'ne göre çok daha yaygın bir şekilde kullanıldığı görülmektedir.

ABSTRACT

This article is devoted to the problem Uzbek and Turkish languages comparison. The author analyses the main points of the incomplete sentences in the given languages. The author also studies scientific works in the Uzbek and Turkish language, concerning this problem. Concrete material proves the existence of the incomplete sentences in the Turkish languages. The author analyses similar and different types of incomplete sentences in the comparative languages.